

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА,
СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА ТА ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 340.1

Луцький Андрій Іванович,
доктор юридичних наук, доцент,
ректор Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ВПЛИВ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ НА ПРАВОСВІДОМІСТЬ ЮРИСТА

У статті здійснюється аналіз правосвідомості юриста та впливу на неї правової ідеології. Правосвідомість юриста розглядається як «професійна свідомість» і може застосовуватися по відношенню до юристів як соціальної групи, якій притаманний якісно своєрідний (професійний) рівень сприйняття правових явищ. Аргументовано тезу, що правосвідомість юристів є специфічним психолого-правовим утворенням, що передбачає системність та комплексність одержання, використання, поширення і зберігання у правовому полі інформації та характеризує ставлення правника до правової дійсності і встановлення об'єктивної істини. Акцентується увага на тому, що в наш час доцільно розповсюджувати основи правової освіти для широких верств населення з метою подолання правового невігластва та зловживань в усіх сферах правовідносин громадян. Наслідком цього буде відповідальність, покладена на сучасних юристів з метою формування високого рівня правосвідомості громадян в усіх сферах.

Ключові слова: правосвідомість, правосвідомість юриста, правова ідеологія, професійна правосвідомість, правова культура.

Постановка проблеми. В наш час, гострою є потреба реформування не тільки правничої освіти, а й якості освітніх послуг, що надаються навчальними закладами в процесі підготовки майбутніх юристів. Така ситуація зумовлена цілим рядом суб'єктивних та об'єктивних чинників, основним з яких є те, що в сучасних правників не сформована «професійна» або «юридична» правосвідомість. Вирішення цієї проблеми можливе шляхом формування та реалізації засад правової ідеології, як цілісного уявлення про напрямки розвитку та зміст правової системи України.

Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що необхідно на теоретичному рівні визначити взаємозв'язок правосвідомості юриста та правової ідеології, рівень їхнього взаємовпливу, а також визначити чіткий зміст останньої для формування висококваліфікованих правників, підвищення рівня правової культури, а відтак і суспільної правосвідомості, побудови соціальної правової держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема правосвідомості та правової ідеології є центральними в науці теорії та філософії права, а тому їх дослідження завжди викликало зацікавлення як в українських так і іноземних науковців. Методологічною

основою нашого дослідження стали праці А. Алексеєва, Ю. Грошевого, О. Миропольської, Д. Потопейка, Дж. Фішмана, М. Цимбалюка та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є визначення взаємозв'язку і взаємовпливу правової ідеології та професійної правосвідомості юриста.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження правосвідомості юриста та впливу на нього правової ідеології виходить із багатоманіття самого поняття «правосвідомість». Разом із тим аналіз правосвідомості юриста як одного з основних носіїв правової ідеології потребує спрощення, оскільки стає неможливим подальший рух у напрямі визначення її витоків, основних складових частин та функцій.

На нашу думку, правосвідомість – різновид свідомості, що дозволяє створювати суб'єктивний образ чинного або бажаного права; суб'єктивна основа права, умова його існування та розвитку. Відповідно, структура правосвідомості – сукупність її елементів та їх взаємозв'язків, що відображає внутрішню організацію цілісної системи, взаємодію компонентів, які її утворюють. Вирізнення структурних елементів правосвідомості не означає їх відокремленості, навпаки, будь-яка теоретична конструкція структури правосвідомості є результатом мисленнєвої діяльності автора та його методологічних уподобань, а на практиці всі її елементи взаємно пов'язані, не можуть існувати автономно, самостійно. У той же час не слід ігнорувати відмінностей, що між ними існують.

Одним із таких методологічних підходів може стати виокремлення структури правосвідомості залежно від домінантного виду психічної активності суб'єкта: правова онтологія, правова аксіологія, правова праксеологія.

Ідеї, теорії, принципи, які є змістом правової ідеології, втілюються як ціннісні орієнтири та засоби соціального контролю за діяльністю людей. Правова психологія поєднує всі компоненти ставлення особистості (соціальної групи) до певного правового явища. Таке ставлення є результатом не тільки індивідуального пізнання й переживання особистістю певних фактів, а й результатом взаємодії і взаємовпливу людей у великих і малих соціальних групах. Правова ідеологія і правова психологія в сукупності визначають ціннісно-нормативну орієнтацію особи в сфері правової дійсності та відповідну їм поведінку людей у суспільстві [7].

На індивідуальному рівні правова свідомість охоплює різні сфери психічного: пізнавальну (емпіричний правовий досвід, правові уявлення, правове мислення); оціночну (правові емоції й почуття, у яких виражаються нерелексивні оцінки правової реальності, а також правові цінності, що отримали рефлексивне обґрунтування й ціннісні орієнтації); мотиваційно-вольову (установки правосвідомості, які виступають безпосереднім мотивом правової поведінки, і воля як здатність до самоконтролю й саморегуляції).

Загалом положення про триаду психічної діяльності є розповсюдженим у сучасній психологічній науці, а різні його варіанти стосовно правової свідомості так чи інакше відображають її гносеологічний, аксіологічний та праксеологічний елементи, а також безпосередні форми буття правосвідомості – знання, ставлення, звички та установки.

Можемо також стверджувати, що правосвідомість має специфічні для неї форми існування: 1) інституціональну – документально закріплену; 2) неінституціональну – правове мислення, воля й почуття, що представлені в «неопредмеченому» вигляді, але можуть бути зафіксовані письмово (наукові публікації, художня література, особисті документи). Відповідно, неінституціональна форма представлена: а) теоретичною правосвідомістю, б) побутовою правосвідомістю, яка включає уявлення, почуття й волевиявлення громадян, їх суб'єктивне ставлення до чинного права, знання про наявні закони та їх оцінку, переконання в правомірності чи неправомірності судових дій, справедливості чи несправедливості самих законів. Ця сфера утворює суспільну думку

стосовно чинного права, підтримуючи його або вимагаючи його змін. Як слушно зауважує з цього приводу М. М. Цимбалюк, що в наведених визначеннях форм правосвідомості прослідковується їх розширення до масштабів загального поняття правової культури [6].

На нашу думку, інституціональна (професійно-юридична, теоретична, філософсько-правова) правосвідомість є екстраполяцією позитивного права, неінституціональна (практична) – природного права, що дозволяє говорити про «позитивну правосвідомість» та «природну правосвідомість». У першому випадку наводяться тлумачення закону, виданого державою, стосовно певної окремої ситуації або з питання про конституційність окремого закону; у другому – як ставитися до чинного права в цілому та окремих його складових елементів.

Залежно від того, хто виступає суб'єктом правосвідомості, можна виокремити індивідуальну, групову й суспільну правосвідомість. Правосвідомість особистості (індивідуальну правосвідомість) слід розглядати як діалектичну двоєдність суб'єктивного й об'єктивного (індивідуального й соціального) в людині. Як різновид індивідуальної свідомості, правосвідомість, будучи внутрішньою суб'єктивною якістю психіки, формується під впливом індивідуальних унікальних обставин життя конкретної людини. Її особливості залежать від характеру особи, її потреб і мотивів, цілей та ціннісних орієнтацій та ін. Разом із тим вона є продуктом суспільно-історичного розвитку суспільства та філогенезу людства. Звідси індивідуальну правосвідомість можна визначити як соціально детерміновану, індивідуально зумовлену систему знань і ціннісних орієнтацій, які визначають правомірну (законослухняну) або неправомірну (протиправну) поведінку особи.

У структурі індивідуальної правосвідомості можна вирізнити елементи зовнішні (правові знання, повага до права, готовність до соціально-правової активності) і внутрішні (інтелектуальні, емоційні, вольові процеси і стани). Вона відносно самостійна (автономна) у стосунку до групової і суспільної правосвідомості, завдяки чому не тільки залежить, але й здатна активно впливати на них. Це виявляється у впливі свідомості окремих особистостей на формування правових ідей, теорій, поглядів, правової ідеології загалом.

Різновиди групової правосвідомості залежать від обраного контексту дослідження: правосвідомість молоді, студентів, підлітків, етнічна, учасників дорожнього руху, професійна правосвідомість тощо. Оскільки та чи інша соціальна група є складовою суспільства, її правосвідомість завжди залежить від правової ідеології, а також розповсюджених у соціумі оцінок, імперативів, установок та стереотипів тощо. Але поряд із цим, правосвідомість соціальної групи є відображенням її власних групових цінностей, критеріїв, стандартів. Вони є продуктом особливого місця певної групи в системі суспільства, її специфічної діяльності тощо. Наприклад, своєрідність правової свідомості етнічної групи зумовлена її соціокультурними традиціями й національно-психічними особливостями; на правосвідомість груп віруючих впливає система релігійних поглядів, ритуалів тощо; на правосвідомість професійних груп чинить вплив спеціальна освіта і специфіка професії тощо.

У правосвідомості суспільства представлено тип правових відносин, який детермінується історично визначеною системою економічних та політичних відносин і іманентний усьому суспільству. Правосвідомість суспільства відображає «правову природу речей», принципи і схеми правової взаємодії, які затверджені в соціумі незалежно від суб'єктивних намірів і побажань. Цей тип правосвідомості є мисленневим вираженням реального процесу правової дійсності і системи «людина – суспільство – право».

Індивідуальна, групова й суспільна правосвідомість відрізняються за умовами формування і за обсягом свого змісту. В індивідуальній і груповій правосвідомості

відображаються лише окремі аспекти правової реальності. Навіть якщо порівнювати часові й просторові ресурси, очевидно є невідповідність змісту суспільної, групової та індивідуальної правосвідомості.

Правосвідомість суспільства щодо групової й індивідуальної правосвідомості виступає зовнішньою формою їх детермінації. З її вимогами і обмеженнями окремим особам і групам доводиться рахуватися настільки ж серйозно, наскільки вони повинні рахуватися з власними потребами та інтересами.

Ми не підтримуємо точки зору, згідно з якою окремо виділяється масова правосвідомість [1, с. 51]. По-перше, маса (так як її розуміють у сучасному побутовому обігу) – це різновид соціальних груп, а саме велика соціальна група, що є нестабільним, ситуативним утворенням; по-друге, така спільнота є надто динамічною, стихійною та різнобарвною, отже, у ній відсутні будь-які сталі соціально-психологічні феномени, у тому числі й правосвідомість. Іншими словами, можна говорити не про правосвідомість маси, а лише про правосвідомість окремих її учасників. Спроби об'єднати поняттям «масова правосвідомість» правосвідомість класів, націй, регіонів та інших соціальних спільностей ми вважаємо некоректними через низку причин, висвітлення яких знаходиться поза межами теми нашого дослідження.

Макроструктура правосвідомості з точки зору предмету її відображення представлена сферами, які відповідають різним галузям права і різним видам правових відносин.

Слід зупинитися ще на одному аспекті підходів до структури правосвідомості, а саме: співвідношення правової ідеології і правової науки, теоретичної правосвідомості; правової психології і повсякденної правосвідомості. Згідно з першою точкою зору, вони є максимально наближеними або навіть тотожними: правова ідеологія становить собою теоретичний (науковий) рівень відображення правової дійсності, правова психологія – емпіричний (побутовий) рівень. Як аргумент зазначається, що правова ідеологія є системою наукових ідей і концепцій, які відображають сутність і закономірності розвитку правових явищ; для правової психології характерними є пізнання права з суто практичними цілями, для здійснення (чи, навпаки, утримання) юридично значущих дій, вчинків.

Згідно з другою точкою зору, підстав для ототожнення або надмірного зближення правової ідеології і юридичної науки, правової психології і повсякденної правосвідомості не існує. Як зазначає Ю. М. Грошевий, зміст правової теоретичної свідомості ширший від змісту правової ідеології, оскільки перша включає низку правових понять, які самі по собі не виражають класового підходу (у ширшому значенні – не пов'язані з відображенням інтересів класу, групи, суспільства), а виступають досягненням правової наукової думки (наприклад, такі поняття як свідок, експерт, юридична особа та інші). Окрім того, і теоретичний рівень пізнання правових явищ, і практична свідомість як емпіричний рівень їх пізнання включають у себе соціально-психологічний елемент. Отже, правова психологія – не рівень пізнання правових явищ, а психологічний компонент у теоретичному й емпіричному знанні про правові явища [2, с. 175].

Безумовно, що правова ідеологія і правова наука, правова психологія і повсякденна правосвідомість – самостійні правові чи психолого-правові феномени. Правова ідеологія завжди так чи інакше пов'язана з політикою, політичними відносинами; наука ж не повинна прислужувати політиці, яка є відображенням поточного моменту розвитку суспільства і тому не позбавлена спекулятивних моментів. Правова ідеологія не обов'язково має науковий характер, вона може бути й антинауковою. Вона виступає як система хоча й абстрактно-теоретичних, але не обов'язково наукових, правових ідей,

поглядів, теорій. У них з'ясовуються необхідність державно-правового регулювання соціальних відносин, а також шляхи такого регулювання з точки зору певної системи цінностей, прогнозуються його наслідки. Що стосується юридичної науки, то йдеться про комплекс знань, що мають об'єктивну пізнавальну цінність незалежно від інтересів тих чи інших соціальних груп. Практична цінність правової ідеології полягає у відповідності її ідей інтересам останніх, формулюванні шляхів і засобів їх задоволення.

Стосовно правової психології, то ми вже зазначали вище, що вона представлена не лише емоційними, але й пізнавальними, вольовими та мотиваційними процесами, тобто утворює правову аксіологію.

Поділ правосвідомості на теоретичну і практичну, на нашу думку, є обґрунтованим: правова наука і правова ідеологія представляють її теоретичну складову, а повсякденна правова свідомість і правова психологія утворюють емпіричний рівень правосвідомості [5, с. 12]. При цьому термін «повсякденна правосвідомість» слід використовувати для характеристики ступеня проникнення в сутність певних правових явищ, для характеристики свідомості, яка сковзає по поверхні явищ, не схоплює їх суті. Термін «правова психологія» слід застосовувати не для характеристики глибини проникнення в сутність явищ, а для визначення особливостей духовного складу, притаманних соціальній спільності правових почуттів, вольових установок. Тут правова психологія є проявом правової ідеології на емпіричному рівні [4, с. 96-98].

На підставі глибини й особливостей сприйняття правових явищ у контексті їх юридичної оцінки можливо виділяти рівні правосвідомості, що зумовлюються предметною спрямованістю суб'єктів правосвідомості у сфері правового регулювання, тобто тим, наскільки ґрунтовним та адекватним сутності явища є усвідомлення ними правової реальності. Такими рівнями є теоретичний та практичний. Професійна правосвідомість правників є теоретико-практичною, оскільки фаховим призначенням юриста слід вважати втілення теоретичних (наукових) знань у практику. Право здійснює свої функції, впливаючи на свідомість відповідних суб'єктів. Якщо індивідуальна правосвідомість є однією з форм безпосереднього втілення правових норм у суспільну практику, то справедливо стверджувати, що ефективність діяльності правових осередків детермінується сукупністю властивостей та особливостей правосвідомості осіб, які її здійснюють.

Повсякденна правосвідомість – практична, вона слугує орієнтуванню людини (соціальної групи) в нормативно-правовому полі та вибору відповідного до чинного законодавства варіанту поведінки. Жодного іншого призначення (правотворчість, правоохоронна, правозастосування) побутова правосвідомість мати не повинна. Заперечення щодо фактів участі громадян в різного роду загонах самооборони, народних дружинах тощо знімаються тим, що такі добровільні формування повинні діяти під керівництвом правоохоронних органів та підпорядковуватися їм, самостійних правових функцій вони не мають. Добровільна участь в охороні громадського порядку є відображенням високого рівня розвиненості індивідуальної практичної правосвідомості.

Теоретико-практична (професійно-правова) правосвідомість правників, як різновид правової свідомості, є одним з найвпливовіших суб'єктивних чинників її функціонування й розвитку. Вона виступає важливою гарантією прав та свобод людини і громадянина. Її ґрунтовне дослідження сприятиме удосконаленню професійної підготовки юристів й подальшому їх професійному становленню.

Безумовно, правосвідомість юристів є специфічним психолого-правовим утворенням, що передбачає системність та комплексність одержання, використання,

поширення і зберігання у правовому полі інформації та характеризує ставлення правника до правової дійсності і встановлення об'єктивної істини.

Власне правосвідомість є активним елементом системи правового регулювання суспільних відносин: право не може здійснювати свій регулятивний вплив інакше як через людей, безпосередньо впливаючи на їхню свідомість [3]. У цьому аспекті саме юрист є тим, хто впливає на свідомість громадян.

Висновки. Таким чином, виділення професійної свідомості юристів як окремого різновиду правосвідомості не ґрунтується на змістових критеріях. Юрист – це особа, яка має юридичну освіту та задіяна у сфері юридичної практики. Водночас на індивідуальному рівні його правосвідомість може бути глибокою та поверховою, цілісною й парціальною, розвиненою й деформованою.

Окрім того, професійна правосвідомість притаманна не лише юристам, але й іншим особам, професійна діяльність яких перебуває в межах правового поля, зокрема представникам бізнесових структур та банківської сфери, численним приватним підприємцям та ін. Зрештою, у сучасному світі таких працівників стає все більше, і сьогодні фермер (колишній сільський трудівник, який не мав уявлення про нормативно-правове регулювання своєї діяльності і не відчував у цьому потреби) повинен володіти засадами юридичних знань задля гарантій безпеки своєї справи.

На нашу думку, термін «професійна правосвідомість» є синонімом до поняття «правосвідомість юриста» і може вживатися для характеристики правової свідомості юристів як соціальної групи, якій притаманний якісно своєрідний (професійний) рівень сприйняття правових явищ. Вона може бути представлена у двох основних формах: індивідуальній та груповій (корпоративній). За такого підходу професійна правосвідомість може бути досліджена як правова свідомість юристів, сутність та особливості якої конкретизуються у змісті правової ідеології і правової психології, у системі притаманних юристам правових знань, уявлень, ціннісних орієнтацій.

Розглядаючи вплив правової ідеології на правосвідомість юриста, а також у умовах активізації правової культури населення, на сучасних юристів покладена відповідальність формування високого рівня правосвідомості громадян в усіх сферах. Основним важелем тут виступає ідеологічна насиченість правосвідомості юриста як уособлення правової системи нашої країни.

Список використаних джерел

1. Алексеев А. А. Право : Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования / Алексеев А. А. – М. : Статут, 1999. – 712 с.
2. Грошевий Ю. М. Роль професійної правосвідомості судді у формуванні рішення суду: кримінально-процесуальний аспект / Грошевий Ю. М. // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – С. 170-178
3. Миропольська О. В. Вплив правосвідомості на формування професійної компетентності посадових осіб митних органів України / О. В. Миропольська // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2012. – Вип. 3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2012_3_19.pdf.
4. Потопейко Д. А. Правосознание как особое общественное явление. – К.: Наукова думка, 1970. – 112 с.

5. Прохоренко О. О. Психологічні засади розвитку правової свідомості майбутніх юристів : [автореф. дис. ... канд. психол. наук] / О. О. Прохоренко. – К., 2013. – 19 с.
6. Цимбалюк М. М. Окремі питання класифікації форм і рівнів правосвідомості / М. М. Цимбалюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/soc_gum/Nvknuvs/2011_2/tsumbal.htm.
7. Fischman J. B. What Is Judicial Ideology, and How Should We Measure It? (October 19, 2008) / J. B. Fischman, D. S. Law // 29 Washington University Journal of Law and Policy №133 (2009) [Electronic resource]. – Access mode : <http://ssrn.com/abstract=1121228>.

Луцкий А. И. Влияние правовой идеологии на правосознание юриста

В статье проводится анализ правосознания юриста и влияния на нее правовой идеологии. Правосознание юриста рассматривается как «профессиональное сознание» и может применяться по отношению к юристам как социальной группы, которой присущ качественно своеобразный (профессиональный) уровень восприятия правовых явлений. Аргументировано тезис, что правосознание юристов специфическим психолого-правовым образованием, предусматривает системность и комплексность получения, использования, распространения и хранения в правовом поле информации и характеризует отношение юриста к правовой действительности и установления объективной истины. Акцентируется внимание на том, что в наше время целесообразно распространять основы правового образования для широких слоев населения с целью преодоления правового невежества и злоупотреблений во всех сферах правоотношений граждан. Следствием этого ответственность, возложенная на современных юристов с целью формирования высокого уровня правосознания граждан во всех сферах.

Ключевые слова: правосознание, правосознание юриста, правовая идеология, профессиональная правосознание, правовая культура.

Lutsky A. I. The impact on the legal ideology of justice lawyer

The article of justice and legal analysis of the impact on its legal ideology. Sense of justice a lawyer is regarded as a «professional conscience» and can apply to lawyers as a social group, which is inherent in a kind of quality (professional) level of perception of legal phenomena. It argued the thesis that the sense of justice lawyers specific psychological and legal education, provides a systematic and comprehensive receipt, use, distribution and storage of information in the legal field and is the ratio of lawyers to the legal validity and establishment of objective truth. Attention is drawn to the fact that in our time, it is advisable to spread the foundations of legal education for the general population in order to overcome the legal ignorance and abuse in all areas of legal citizens. The consequence of this responsibility entrusted to modern lawyers to form a high level of legal awareness of citizens in all spheres.

Key words: sense of justice, legal attorney, legal ideology, professional sense of justice, legal culture.

Надійшла до редакції 18 жовтня 2016 р.

